

NAJVAŽNIJI DRŽAVNOPRAVNI AKTI SABORA 1848. GODINE

HODIMIR SIROTKOVIĆ

Prvi dio Izborni red za prvi hrvatski građanski sabor

Izborni red za prvi hrvatski građanski sabor, s elementima predstavničkog sistema, proglasio je ban Jelačić banskom naredbom od 18. svibnja 1848. Ovaj izborni red sadržajno je vrlo kratak. Ima ukupno 16 paragrafa. Sabor se sastoji od 192 birana zastupnika i neodređenog broja banskih pozvanika. Pravo osobnog dolaska na Sabor ostalo je rezervirano onim velikašima i crkvenim prelatima koji su to pravo uživali i u feudalnom saboru (virilisti).

Što se tiče 192 birana zastupnika, ovaj izborni red nije propisao neposredno pravo birača da šalju svoje predstavnike u Sabor, nego to pravo priznaje samo određenim samoupravnim tijelima odnosno korporacijama. Tako svaka od šest hrvatsko-slavonskih županija šalje u Sabor onoliko zastupnika koliko ima kotareva, odnosno okruga. Svaki kotar, odnosno okrug, bira po jednog zastupnika, jer Hrvatska u čitavom razdoblju od 1848. do 1918. poznaje samo sustav pojedinačnog izbora zastupnika. Ukupno je svih šest županija moglo poslati u Sabor 58 zastupnika.

Drugu skupinu zastupnika šalju krajiške regimente iz Hrvatske i Slavonije. Svaka regimenta bira po 4 zastupnika, pa njih jedanaest biraju ukupno 44 krajiška zastupnika.

Treću skupinu zastupnika biraju slobodni kraljevski gradovi i s njima izjednačeni kotarevi, trgovišta i općine s uređenim magistratom. Broj zastupnika svih u izbornom redu navedenih slobodnih gradova, kotareva, trgovišta i općina bio je određen taksativno, prema broju pučanstva svakog od njih. Ukupno je ova grupacija slala u Sabor 77 zastupnika (par. 4 Izbornog reda).

Četvrtu skupinu zastupnika čine predstavnici sedam kaptola katoličke crkve, tri konzistorija pravoslavne crkve, te jedan zajednički zastupnik svih pravoslavnih manastira. Ova je izborna grupacija slala u Sabor 11 zastupnika.

Konačno, tadašnja zagrebačka Akademija znanosti (a današnje Sveučilište) imala je pravo izabrati jednog zastupnika u Sabor.

Izborni red za Sabor 1848. sadržajno je veoma kratak, pa je izborni postupak u njemu slabo normiran i zapravo prepušten dotadašnjim izbornim običajima ili konkretnim uputama županijskih i municipalnih vlasti.

Izbori za Sabor raspisani su 19. svibnja, a održani do kraja tog mjeseca. Na izborima su bili izabrani svi važniji prvaci hrvatskog narodnog pokreta. Ovim izbornim redom 40.000 birača i izbornika iz Hrvatske, Slavonije i Vojne krajine dobilo je prvi put biračko pravo, što je omogućilo prodor u politički život pripadnicima građanske klase, pa čak i nekim seljacima graničarima. Banska Hrvatska zajedno s Vojnom krajinom imala je u to vrijeme oko 1.700.000 stanovnika.

Drugi dio **Najvažniji državnopravni akti Sabora 1848. godine**

Kralj Ferdinand imenovao je 23. ožujka 1848. krajiškog pukovnika Josipa Jelačića hrvatskim banom, unaprijedio ga u čin generala i imenovao zapovjednikom obiju banskih pukovnija. Jelačić je u Beču 8. travnja položio bansku prisegu, imenovan je podmaršalom i vojničkim zapovjednikom Banske Hrvatske i Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Nakon povratka u Zagreb, Jelačić je 19. travnja svim administrativnim jedinicama uputio Okružnicu da službene naloge mogu primati samo od njega i tako prekinuo višestoljetnu političku svezu s Mađarskom.

Po drevnom običaju svaki se hrvatski ban morao svečano stoličiti na početku prvog sljedećeg saziva Sabora. Jelačića je po kraljevskoj odredbi trebao ustoličiti Juraj Haulik, biskup zagrebački. Haulik se u to vrijeme nalazio izvan Hrvatske i odustao od ustoličenja bana, jer je jedan dio hrvatskog izaslanstva u Beču, na čelu s Gajem, izravno izrazio Hauliku političko nepovjerenje zbog navodnih biskupovih promađaronskih stajališta. Na tu izravnu optužbu Haulik je početkom travnja dao ostavku na dužnost kraljeva povjerenika za ustoličenje hrvatskog bana, jer se pobojavao da bi njegov dolazak u tom času mogao izazvati nemire u Zagrebu.

U takvim političkim okolnostima ban Jelačić se obratio karlovačkom mitropolitu Josipu Rajačiću koji se 1. svibnja 1848. proglasio srpskim patrijarhom na Majskoj skupštini vojvođanskih Srba u Srijemskim Karlovcima, da on provede banovo ustoličenje. Jelačić se odlučio na taj potez, jer je u približavajućem vojnom sukobu s brojno nadmoćnijim Mađarima htio pridobiti graničarske i vojvođanske Srbe za hrvatsku politiku.

Dne 5. lipnja 1848. ujutro, obavljeno je svečano ustoličenje bana Jelačića pod vedrim nebom, na trgu svete Katarine u Zagrebu. Sabor je za tu svrhu zasjedao pod šatorom na trgu, a okolo se sjatio silan svijet. Sutradan su se redovne saborske sjenice počele održavati u kazališnoj tzv. redutnoj dvorani.

Ustoličenje bana Jelačića je obavljeno po starodrevnim običajima. Ban Jelačić bio je odjeven u živopisnu, svečanu narodnu nošnju, a na glavi je nosio kapu s ilirskim grbom. Obred je obavljao Mirko Lentulaj, potpredsjednik Banskog vijeća, a ban je za patrijarhom izgovarao bansku prisegu. Obećavši vjernost kralju i njegovim nasljednicima ban je u daljnjem tekstu prisege rekao: "Prisežem nadalje da ću po svetoj svojoj dužnosti kao iskreni sin ove domovine i kao ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije - u svakoj prilici i bez ikakvog obzira protiv svekome nasilju, nepravdi i uvredi, te protiv svakomu neprijatelju, krepko - kao što i moram - štiti i čuvati ove kraljevine s ustavom njihovim, kao što i cijeli narod koji u njima prebiva, u njegovoj slobodi i u pravicama njegovim".

Poslije položene prisege održa ban svoj programatski govor u kojem je slavio slobodu koja dovede u Sabor prave predstavnike naroda, pa među njima i predstavnike Krajine.

Jelačić je posebno naglasio da ovaj Sabor ima urediti političke odnose Hrvatske prema Ugarskoj. O tom najaktualnijem pitanju tadašnje hrvatske politike ban je izjavio i sljedeće:

“Braćo, na temelju slobode, jednakosti i bratstva osnivaju se i osnivati se imadu sva odnošenja među vladom i narodom, među državom i državom, među narodom i narodom - to zahtijeva silni duh vremena, u kome čovječanstvo k savršenosti teži. Na ovaj temelj stavit ćemo i mi naše odnošenje prema Mađarom... U nesretnom ipak slučaju ako bi se Mađari protiv nami i našim suplemenikom u Ugarskoj i nadalje ne kao braća, već kao potlačitelji ukazali, neka znadu da smo kazali da je jur isteklo vrijeme, da jedan narod nad drugim gospoduje. Pripravni smo makar s mačem u ruci dokazati kako je isteklo vrijeme da jedan narod gospoduje nad drugim Pri tom držat ćemo se riječi, što ih je rekao dični naše domovine ban Erdodi: “Regnum regno non praescribit leges”. Na stranu dakle sa samosiljem Magjara.”

Nakon te prve svečane sjednice Sabor je počeo neprestano raditi staroj kazališnoj dvorani zapravo u redutnoj (plesnoj) dvorani Kazališta koje se nalazilo na uglu Markova trga i tadašnje Gospodske ulice (današnje Ćirilo-Methodske). Sabor je radio od 6. do 12. lipnja, pa nakon kraće odgode ponovno od 21. odnosno 29. lipnja do 9. srpnja. Sabor je u tom razdoblju održao 21 sjednicu, donio 35 zaključaka od kojih su 25 bili zakonski članci.

U knjizi Bogoslava Šuleka “Naše pravice” (Zagreb, 1868.) tiskani su kronološkim slijedom svi zakonski članci odnosno zaključci Sabora trojedne kraljevine DHS iz 1848. godine. Tako je Sabor izabrao Jelačića vrhovnim kapetanom Kraljevine (zak. čl. II.), odobrio i potvrdio privremene banske naredbe (čl. III.) koje je Jelačić prije ustoličenja objavio, izabrao za privremenog prabilježnika Franju Žigrovića (dotadašnjeg velikog bilježnika križevačke županije), izrazio zahvalnicu kralju za imenovanje bana, još jednom uputio proglas za “braću Dalmatince” za ujedinjenje. Čl. VII. Sabor je prihvatio sklapanje saveza s Vojvodinom srpskom “na temelju slobode i savršene jednakosti”. Čl. VIII. Sabor je imenovao odbor za ispitivanje i potvrdu vjerodajnica izabranih zastupnika, a u čl. XII. sažet je izvještaj verifikacionog odbora.

Radi ubrzanja svog rada Sabor je izabrao 8 “državnih odbora” (čl. XV.). Ti odbori preuzeli su na se veliki zadatak - provesti potpunu reformu cjelokupnog javnog života. Prvom odboru bila je povjerena izrada zakonske osnove o budućoj zemaljskoj vladi i zakonske osnove o uređenju Sabora. Prvi odbor bio je po svom sastavu naročito reprezentativan, jer je njemu povjerena i izrada nacrtu zakonske osnove o budućim državnopravnim odnosima Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Stoga je u prvi odbor imenovano 58 saborskih članova, i to među najuglednijim, a na čelu mu je bio sam podban Mirko Lentulaj. Ivan Mažuranić izradio je osnovu o uređenju Sabora koja se sastoji od 87 paragrafa. Mažuranićevim zakonskim nacrtom znatno se sužavaju kraljeve ovlasti u prilog jačanja ustavnog položaja Sabora i bana. U čl. II. osnove predviđeno je i federativno uređenje cjelokupne austrijske monarhije. Mažuranićeva osnova nije bila pretresana u Saboru pa je ovdje više spominjemo iz znanstveno-povijesnih razloga.

Državni odbori preuzimaju velike zadatke - kako rekoh - pripremiti potpunu reformu cjelokupnog javnog života. Tako pravosudni odbor pod predsjedanjem Janka Kukovića dobiva zadatak izraditi “najpotrebnije popravke zakonika građanskog, mjenbenog i zaglavnog (stečajnog)”, te nove procesnog prava. Financijski odbor pod predsjedanjem Ambroza Vraniczanyja trebao je predložiti svoje mišljenje o postojećim poreznim zakonima, trgovini, željeznicama i obrtu. Herman Bužan je predsjednik odbora za likvidaciju kmetstva. Odbor pod predsjedanjem Mirka Ožegovića dobio je zadatak “izradjenje najpotrebnijih popravaka u školah, naucih i vjerozakonih”. Odbor za “obranu domovine” radi pod predsjedanjem Mudrovčića, Odboru za uređenje županija predsjednik je Josip Bunjik, a Odboru za uređenje Krajine predsjednik je arhimandrit S. Ilić.

U svom najvažnijem zadatku - izradi smjernica o uređenju državnopravnog položaja Hrvatske u Habsburškoj monarhiji Sabor se izrazio u zakonskim člancima XI. ("o osnovi odnošenja sprau (spram) Ugarske i Austrije") i XX. (o pogodbama s Ugarskom). Izradio ih je Ivan Mažuranić. U odnosu prema Ugarskoj Hrvatski sabor izjavljuje prekid užih državnopravnih odnosa Ugarske i Hrvatske zasnovanih zakonskim člancima 58. i 59. iz 1790. godine. Kao preduvjet za buduće pregovore s Ugarskom Sabor traži da Mađarska vlada prizna nacionalni individualitet Trojedne kraljevine, te upravnu i zakonodavnu autonomiju u unutrašnjim poslovima Hrvatske. U odnosu prema Austriji Hrvatski sabor traži njeno državno preuređenje na federativnom načelu, uz priključenje svih izgubljenih narodnih područja, osobito Dalmacije i Vojne Krajine. Hrvatski sabor postavlja također zahtjev za "bližim savezom" sa svim slovenskim i srpskim zemljama u sklopu Monarhije, a posebno još osnivanje posebnog hrvatskog "državnog vijeća" (tj. vlade odgovorne Saboru).

Što se vlade tiče, Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju bila je uspostavljena već u travnju 1848. pod predsjedanjem bana Jelačića, s imenom Bansko vijeće. Za vrijeme duge odsutnosti bana Jelačića na bojištima u Austriji i Mađarskoj, bana je zamjenjivao podban Mirko Lentulaj kao namjesnik banske vlasti, a ban ga je imenovao na tu funkciju. Bansko vijeće je imalo pet odsjeka = za unutrašnje poslove, vojsku, financije, pravosuđe i prosvjetu. Na čelu svakog odsjeka stajao je načelnik, a svaki odsjek sastojao se od određenog broja savjetnika i nižih upravnih činovnika. Sve važnije poslove, posebno one političke, rješavalo je Bansko vijeće kolektivno. Ono je uspijevalo sve do jeseni 1849. samostalno upravljati unutrašnjim poslovima Hrvatske. Nakon konačne pobjede bečke kontrarevolucije (u jesen 1849.) i Bansko vijeće kao samostalna vlada Hrvatske bilo je formalno ukinuto u lipnju 1850.

Ovim zakonskim člancima treba dodati saborsku *predstavku* kralju od 10. lipnja o odnosima Trojedne kraljevine Austrije i Ugarske (Šulek, nav. dj. str. 300-311), te *Manifest* naroda hrvatsko-slavonskog (nav. dj. str. 312-323). Manifest je bio temeljen na zakonskom članku XVII. (nav. dj. 266). Manifestom Sabor reagira na različite optužbe mađarske propagande protiv Trojedne kraljevine, jer naš narod "ništa drugo ne traži nego što mu po prirodnom i historičkom pravu pripada tj. narodnu slobodu i cjelokupnost monarhije austrijske".

Dne 12. lipnja kreće Jelačić sa saborskom delegacijom u Innsbruck (privremeno sjedište vladara radi građanskih nemira u Beču), da ishodi potvrdu donesenih saborskih zaključaka. Jelačić je tamo ostao nekoliko dana, a 20. lipnja pronese se Zagrebom vijest da je Jelačić skinut s banske časti i lišen slobode. Hitno je sazvan Sabor 21. lipnja koji vijeća u krajnjoj uzrujanosti. Padaju i najradikalniji prijedlozi pa i oni o svrgnuću habsburške dinastije, za izmirenje s Mađarima i zajednički nastup protiv dvora. Sutradan se doznalo da je vijest o banovom hapšenju netočna, da je čak primljen na dvoru. Ali car je izrazio svoje neodobranje pokušajima Hrvata da raskinu državno-pravne veze s Ugarskom. Kako bi ipak došlo do sporazuma obiju stranaka odlučio je car da u hrvatsko-mađarskom sporu posreduje nadvojvoda Johan (Ivan). Manifest od 10. lipnja (o svrgnuću bana) nije odmah formalno opozvan. Bečka dvorska politika lavira, nastojeći izbjeći otvoren sukob s Mađarima. Jelačić se iz Innsbrucka vraća u Zagreb 28. lipnja gdje je slavodobitno dočekan.

U nastavcima saborskih sjednica od 29. lipnja do 9. srpnja prihvaćeni su još ovi najvažniji zakonski akti:

a) Veoma opširan zakonski članak XXVI. govori o *ustavu krajiškom i povlasticama Krajine*; on sadrži čak 80 paragrafa zakonskog teksta. Krajišnik je temeljem ovog zakonskog

članka postao doduše vlasnik zemlje koju obrađuje, ali i dalje ostaje vezan stalnom vojnom službom u Krajini. Konzervativna skupina zastupnika, okupljena oko bana Jelačića, unatoč protivljenju većine krajiških zastupnika, popustila je pred zahtjevima i interesima habsburškog dvora da se Vojna krajina i dalje smatra posebnim vojnopравnim područjem Monarhije. (Šulek, nav. dj. str. 276-287).

b) *Urbarski odnosi* u Hrvatskoj ukinuti su ponajprije otvorenim pismom bana Jelačića 25. travnja 1848., a zatim zakonskim člancima Hrvatskog sabora XXVII. ("o ukinuću urbara i urbarskih službi") i XXVIII. ("o drvarenju, paši i žirovini") (Šulek, nav. dj. str. 290-294). Seljaci su dobili u privatno vlasništvo *urbarsku zemlju*, a feudalski su kao naknadu za ukinute prihode s urbarskih selišta i izgubljena regalna prava (takse od kotla, pravo dućana, mesarenja, ribolova i dr.) dobili novčanu odštetu koja im se isplaćivala iz zemaljskog budžeta. Naknadnim propisima stvoren je poseban rasteretni fond, a ranijim feudalnim gospodarima bile su izdane tzv. "zemljišno-rasteretne zadužnice" s najdužim rokom isplate od 40 godina. U daljnjem postupku razrješenja urbarskih odnosa osnovna bitka između seljaka i bivših feudalaca vodila se zbog vlasništva *izvanselišnih zemalja*. Seljak je za te zemlje, ako ih je duže vrijeme obrađivao, morao *sam* vlastelinu neposredno platiti odštetu. Zbog brojnih kategorija tih zemalja (šuma, pašnjaka, "gornih i činjenih zemalja zasađenih vinogradima"), vodile su se mnogobrojne i dugotrajne parnice pred urbarijalnim sudovima: zbog utvrđivanja pravnog statusa tih zemalja, zbog šumskih šteta i zaostalih davanja.

Zakonskim člankom XXXV. Sabor je 9. srpnja, na prijedlog bana, odgodio daljnje zasjedanje "do sretnijih vremena", a poslije se nije više sastajao. Rat s Mađarima koji je uslijedio raspršio je narodno vodstvo na različite strane, po posebnim dužnostima. Tek je nastavilo s radom Bansko vijeće u kojem u većini sjede ljudi iz Narodne stranke.

Dne 2. prosinca 1848. dolazi do promjena na prijestolju. Stari i slabi car Ferdinand odriče se prijestolja, a carem je proglašen njegov 18-godišnji sinovac Franjo Josip I. Ožujski ustav iz 1849. godine (carev oktroj) ne raskida još potpuno sa svim stečevinama revolucije. Ožujski ustav priznaje ravnopravnost naroda, priznaje narodnostima "pravo čuvati i njegovati svoju narodnost i jezik", priznaje ukidanje kmetstva. Ali ustav već pokazuje centralističke tendencije novoga vladara. Pojedininim krunovinama priznaje se autonomija samo u lokalnim poslovima. Zakonodavnu vlast vrši car s dvodomnim parlamentom. Hrvatskoj se ipak priznaje državna autonomija, neovisno od Kraljevine Ugarske.

Međutim, većinu državnopravnih zaključaka Hrvatskog sabora 1848. novi vladar nije htio potvrditi, a bez ustavne sankcije vladara ti zakonski nacrti nisu mogli postati učinkovitim zakonom. Franjo Josip je ipak potvrdio zakonske članke XI. i XX. koji utvrđuju poseban državnopravni položaj Hrvatske u odnosu prema Ugarskoj.

Ali ni to privremeno ustavno stanje nije dugo trajalo. Nakon što je mađarska revolucija krajem ljeta 1849., a uz pomoć ruske carske vojske, bila potučena, bečki odvor odlučuje postupno likvidirati sve stečevine 1848. godine. Patentom od 31. prosinca 1851. car Franjo Josip ukida Ožujski ustav iz 1849. i zavodi otvoreni centralizam i apsolutizam, nazvan po ministru unutrašnjih poslova koji ga je provodio "Bachovim apsolutizmom".

Za vrijeme trajanja apsolutističkog režima, kralj je potpuno ignorirao zakonodavnu autonomiju ugarsko-hrvatskog pravnog područja, pa je svojim *patentima* autokratski izdavao zakone za cijelu Monarhiju (sve do Listopadske diplome 1860. god.). U hrvatskim političkim krugovima se ogorčeno šaputalo kako je lojalna Hrvatska dobila za nagradu sve ono što je revolucionarna Ugarska dobila za kaznu!

Zaključak

Načela postavljena u Jelačićevom izbornom redu za prvi Hrvatski građanski sabor, a zatim sve državnopravne odluke Sabora 1848. godine, Hrvatskoj su na duži rok otvorile perspektivu postupnog demokratskog građanskog razvitka. Na načelima izbornog reda 1848. godine razvijali su se svi ostali hrvatski izborni zakoni do 1918. godine.

Sabor Trojedne kraljevine iz 1848., na temelju svojih odluka, izraženih posebno zakonskim člancima XI. i XX. (te s njima povezanim pravnim aktima), odredio je polazni temelj za reguliranje budućeg državnopravnog položaja Hrvatske u Monarhiji, koji je tek djelomično ostvaren Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. Sabor je potvrdio Jelačićevu odluku o raskidu dotadašnjih državnopravnih veza s Ugarskom (iz 1790. godine), a koncepcijom *austroslavizma* suprostavio se planovima stvaranja posebne velikonjemačke i velikomađarske države na štetu slavenskih naroda u Monarhiji. Nasuprot tome, Hrvatski sabor je istakao potrebu očuvanja Habsburške monarhije, ali na načelima *federalizma*. On je nastojao osigurati državnu ravnopravnost svih njenih slavenskih naroda (Hrvata, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Poljaka, Vojvođanskih Srba.) Austrijski dvor nije uspio taj program provesti u političku stvarnost, (usprkos povremenim slabim pokušajima), pa se Habsburška monarhija zbog tog neuspjeha federalističke pretvorbe u savez ravnopravnih naroda - ponajviše i raspala 1918. godine.

Literatura:

J. Horvat: Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936.

R. Horvat: Najnovije doba hrvatske povijesti, Zagreb 1906.

T. Polić: Povijest modernog izbornog zakonodavstva hrvatskoga, Mjescčnik Zagreb, 1908.

H. Sirotković: Ustavni položaj i organizacija rada Sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848.-1918.), RAD JAZU, knj. 393, 1981.

N. Stančić: Hrvatski narodni preporod 1790.-1848., Zagreb 1985.

J. Šidak: Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-1849., Zagreb 1979.

B. Šulck: Naše pravice, Zagreb 1869.

Isti, Hrvatski ustav ili konstitucija, Zagreb 1883.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LI
ZAGREB 1998.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LI, str.1- 197, Zagreb 1998.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povijesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clío

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povijesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky